

**Türkiye’de 2002 Sonrası Dönemde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin
Statüsüne Dair Tartışmalar**

The Discussions About the Status of Religious Culture and Moral
Knowledge Course in Turkey After 2002 Period

AHMET KOÇ

Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs University, Faculty of Education, İstanbul / Turkey

akoc@29mayis.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

EMRE ALTINTAŞ

Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul/Türkiye
PhD Candidate, Marmara University SBE, İstanbul/Turkey

edepياهو85@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5911-9378>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2020

Yayın Sezonu / Publication Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Koç, Ahmet – Altıntaş, Emre. “Türkiye’de 2002 Sonrası Dönemde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Statüsüne Dair Tartışmalar”. *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 4/1 (Mayıs/May 2020): 97-118

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article was scanned by iThenticate. Plagiarism was not detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsü, Cumhuriyet döneminde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde meseleyle ilgili tartışmaların yoğunlaştığı önemli bir devre, 2002 sonrası zaman dilimidir. Ancak literatürde, söz konusu zaman diliminin statü tartışmalarına ilişkin herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, 2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüne dair ortaya çıkan görüşler eşliğinde yapılan tartışmalar ele alınmıştır. Adı geçen dönemde iç ve dış gelişmelerin etkisiyle, dersin statüsüne dair üç farklı görüş tartışılmıştır. Bu görüşler; dersin zorunlu olması, seçmeli olması ve örgün eğitimden kaldırılması yönündedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmada öncelikle, belgesel tarama yöntemi kullanılarak dönemin statü tartışmaları betimlenmiştir. Daha sonra bu tartışmalar topluca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi, Statü, 2002 Sonrası.

Abstract

The status of religious culture and moral knowledge was an important topic of discussion during the Republican era. An important period in which the debate on the issue intensified during this period is, the post-2002 period. However, there is no study in the literature regarding the status discussions of the time period. Therefore, in this study, discussions with the emerging opinions about the status of religious culture and moral knowledge course in the post-2002 period are discussed. Three different views on the status of the course were discussed with the effect of internal and external developments in the mentioned period. These opinions are; the course is compulsory, elective and removed from formal education. In this study, firstly, the status discussions of the period were described using the documentary screening method. These discussions were then evaluated collectively.

Keywords: Education, Religious Education, Religious Culture and Moral Knowledge Course, Status, Post 2002 Period.

GİRİŞ

Din derslerinin statüsü, Cumhuriyet dönemi boyunca önemli bir tartışma mevzuu olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında örgün eğitimde zorunlu dersler arasında yer alan din dersleri, 1927 yılından itibaren öğretim programlarından kademeli olarak çıkarılmaya başlanmış ve son olarak; 1939'da köy ilkokulları programından da çıkarılarak ilk ve orta öğretim kurumlarından tamamen kaldırılmıştır. 1949 yılından itibaren ise programlarda 'isteğe bağlı' olarak yeniden yer almaya başlamış ve 1980 yılına kadar bazı farklı uygulamalarla bu şekilde devam etmiştir.¹

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe sonrasında din eğitimine dair birçok konunun yanı sıra, din derslerinin statüsü meselesi de yeniden gündeme gelmiştir. Böylece gerçekleştirilen uzun müzakerelerden sonra 1982 Anayasasınının 24. Maddesiyle bu dersler, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" adıyla ilk ve ortaöğretimde okutulan zorunlu dersler arasına dâhil edilmiş-

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan; "Türkiye'de 2002 Sonrası Din Eğitimi Tartışmaları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Meseleye dair detaylı bilgi için bkz. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2014), 126-139 ve 212-215.

tir. Bu yeni statü, meseleye yeni bir boyut kazandırmış ve konuyla ilgili tartışmaları daha da artırmıştır.² Söz konusu tartışmalar, ülkede yaşanan gelişmelerin yanında, ülke dışındaki bazı olaylardan da etkilenmiştir.

Konuyla ilgili uluslararası gelişmelerin başında, 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılması hadisesi gelmektedir. Bu olaydan sonra dünya üzerinde dine, dolayısıyla din öğretimine yönelik ilgi artmıştır. Bu ilgi, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de yaşanan olayların akabinde en üst seviyeye ulaşmıştır. Böylece söz konusu dönemde geri planda kalan dini alan, yaşanan bu gelişmelerin etkisiyle ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda yeniden gündeme gelen din dersi tartışmalarında Avrupa Konseyi, UNESCO, AGİT gibi kuruluşlar konuya; insan hakları ve demokratik değerlere dayalı bir din öğretimi yapılması anlayışıyla yaklaşmıştır. Örneğin AGİT tarafından 2007 yılında yayımlanan “*TOLEDO Kılavuz İlkeleri*”, Avrupa Konseyi’nin aynı yıl yayımladığı “*Dini Çeşitlilik ve Kültürlerarası Eğitim*” kitabı, yine Avrupa Konseyi’nin 2008’de yayımladığı “*Kültürlerarası Beyaz Kitap*” isimli belge; din öğretimiyle ilgili bu vurgulara sahip önemli metinler olarak tebarüz etmiştir.³

Meseleye dair uluslararası bu gelişmelerin yanı sıra, ulusal bazı etkenler de konuyla ilgili tartışmalarının seyrini etkilemiştir. Türkiye’nin AB’ye giriş süreci, bu etkenlerin başında gelmektedir. Söz konusu süreç, yukarıda tasvir edilen yeni din öğretimi anlayışlarının ülke içinde yoğun biçimde tartışılmasına yol açmıştır.⁴ Bu süreç ayrıca, Alevilik bağlamında AİHM nezdinde Türkiye aleyhine açılan davaların gelişimini hızlandırmıştır. İlgili davalarda 2007 ve 2014 yıllarında AİHM, Türkiye’deki din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin insan hakları açısından ele alınması ve geliştirilmesi yönünde kararlar vermiştir. 2007’den itibaren konuyla ilgili açılan davalarda Danıştay da AİHM’in izinden gitmiştir.⁵ Bu davalar öte yandan, 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleştirilen Alevi Çalıştaylarına zemin oluşturmuştur. Bu tablo, 2002 sonrası dönemde teşebbüs edilen yeni anayasa hazırlama çalışmalarında;

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğrul Yürük, “Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü İle İlgili Tartışma ve Öneriler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 239-254.

³ Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz. İbrahim Aşlamacı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Çoğulculuk Açısından Değerlendirilmesi”, *Hikmet Yurdu* 6/12 (2013), 268.

⁴ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Turan, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 274-276.

⁵ Berke Özenç, “AİHM ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 66/2 (2008), 210.

din kültürü ve ahlak bilgisi dersini düzenleyen mevcut Anayasa maddelerine bakışı da etkilemiştir.⁶

Konuyla ilgili tüm bu dış ve iç gelişmeler, 2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüne dair tartışmaların yoğunluğunu artırmış; neticede demokratik değerlere, insan haklarına ve farklı inançların tanınmasına dayanan bir din öğretimi düşüncesi vurgulanmıştır.⁷ Bu durum, zorunlu olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsünün; söz konusu düşünce çerçevesinde yeniden tartışılmasına yol açmış ve bu dersin statüsüne dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak literatürde, konuyla ilgili tartışmaları inceleyen bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Literatürdeki çalışmalar, genellikle meseleyi başka konular üzerinden ele almıştır.⁸ Zira söz konusu çalışmalar, 2002 sonrası dönem çerçevesinde din eğitimine veya din kültürü ve ahlak bilgisi dersine odaklanarak; bu dersin statüsüne dolaylı olarak değinmiştir. Cumhuriyet döneminde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüne dair gerçekleştirilen tartışmaları merkeze alan bir çalışmada ise, konuyla ilgili tartışmalar 2000'li yılların başına kadar olan dönem çerçevesinde incelendiği için bu çalışma; bizim çalışmamızın ele aldığı 2002 sonrası döneme dair herhangi bir veriye yer vermemiştir.⁹ Dolayısıyla bizim çalışmamızın konusu, literatürde daha önce ele alınmamıştır.

Bu çalışmada, 2002 sonrası dönemde doğrudan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüne yönelik gerçekleştirilen tartışmalar ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Doküman metodu ve dokümantasyon olarak da adlandırılan bu yöntem, belge ve dokümanların sistemli bir şekilde incelenerek analiz edilmesine dayanmakta-

⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Keskiner, "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38/1 (2010), 5-24.

⁷ Meseleye dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar* (İstanbul: DEM Yayınları, 2017), 22-23 ve 29-30.

⁸ Meseleyi farklı konular içerisinde ele alan çalışmalar için bkz. Ramazan Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi(2003-2006)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); İsmail Akyüz, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikaları (Recep Tayyip Erdoğan Dönemi)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), İbrahim Aşlamacı, "Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında Ak Parti'nin 15 Yılı", *Ak Parti'nin 15 Yılı: Toplum*, ed. İsmail Çağlar - Ali Aslan, (İstanbul: SETA Yayınları, 2017); Hasan Birsen, *Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi Din Eğitimi Uygulamaları(2002-2018)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁹ Söz konusu çalışma için bkz. Yürük, "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü İle İlgili Tartışma ve Öneriler", 239-254.

dır.¹⁰ Çalışma kapsamında incelenecek dokümanlar; ele alınan döneme ait kitap, makale, bildiri, tez, alan araştırmaları, çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan rapor ve yayınlar, Alevi Çalıştayları ve TBMM tutanaklarından oluşmaktadır. Çalışmada yazılı basın, doğrudan bir veri kaynağı olarak kullanılmamış, bunun yerine dönemin yazılı basını üzerinde yapılan bilimsel çalışma sonuçlarından yararlanılmıştır.

2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüyle ilgili gerçekleştirilen tartışmalar, esas olarak üç görüş etrafında cereyan etmiştir: 1. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi örgün eğitimde “zorunlu olmalı”, 2. “Seçmeli olmalı”, 3. “Hiç yer almamalı.” Çalışmanın bu aşamasında, söz konusu görüşler ve gerekçeleri detaylı olarak ortaya konulacak; daha sonra da meseleye ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ “ZORUNLU OLMALI” GÖRÜŞÜ

2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüne dair savunulan en yaygın görüş, bu dersin zorunlu olması yönündedir. Dersin zorunluluğunu savunanların gerekçeleri arasında; bu dersin bir kültür dersi özelliği taşıması, ülkemizin din eğitimi tecrübesinin ürünü olması ve toplumsal bütünlüğe katkı sunması gibi hususlar yer almıştır.

Dersin zorunlu olması gerektiğini savunanların ilk gerekçesi, bu dersin bir kültür dersi özelliği taşımasıdır. Şu ifadeler, bu görüşü savunanların temel yaklaşımını ortaya koymaktadır: “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, bir kültür dersi biçiminde zorunlu statüde devam etmelidir. Bunun için de dersin içeriği, yaşanan toplumun dini ve diğer dinler hakkında bilgilendirmeyi esas alarak; tüm inançlara objektif yaklaşacak şekilde hazırlanmalıdır.”¹¹

¹⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2007), 183-184; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 80-83.

¹¹ Halis Ayhan, “Din Eğitimi ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, ed. Orhan Oğuz vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 246-250; Konuyla ilgili benzer görüşler için bkz. Hasan Onat, “Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *Eğitime Bakış* 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005), 18-20; Z. Şeyma Arslan, “Röportaj, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu: Diyanet İşleri Başkanlığı’nun Kurulması ve Din Öğretiminin Okullarda Verilmesi Cumhuriyet’in Önemli Kazanımlarıdır.”, *DEM Dergi* 1/2 (Ekim, Kasım, Aralık 2007), 30-35; Z. Şeyma Arslan - Ömer Faruk Ocağolu, “Röportaj, Prof. Dr. İsmail Kara: Türkiye’de Din Eğitimi Yoktur Diyen Bir Tartışma Başlatmamız Lazım”, *DEM Dergi* 1/2 (Ekim, Kasım, Aralık 2007), 48; Dursun Gümüşoğlu, “Alevilerin Örgün Eğitimi”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, ed. M. Saffet Sarıkaya vd. (İsparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 80; Abdulnasır Süt, “İnanç Hürriyeti Açısından Zorunlu Din Dersi”, *Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyu-*

Dersin zorunluluğuna dair savunulan bu gerekçe, aynı bakış açısıyla farklı platformlarda vurgulanmıştır. Bu platformların başında sivil toplum kuruluşları gelmektedir. Eğitim-Bir-Sen konuyla ilgili raporunda, dersin zorunlu statüde ve tüm inançların ele alındığı nesnel bir kültür dersi içeriğinde olması gerektiğini savunmuştur.¹²

Bu gerekçe, konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da öne sürülmüştür. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dersin statüsüyle ilgili görüşlerini inceleyen bir araştırmada öğretmenler, dersin bir kültür dersi olarak zorunlu olması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir.¹³ Kamusal Politika ve Demokrasi Çalışmaları (PODEM) tarafından öğrenci ve velilerle gerçekleştirilen bir araştırmada da, dersin statüsü ele alınmıştır. Araştırmada kendini dindar ve yüksek düzeyde dindar olarak tanımlayan veliler, dersin zorunlu olması gerektiğini savunduğu gibi; kendini düşük düzeyde dindar olarak gören veya dindar olarak algılamayan veliler de, içeriğinin abartılı ve uygulamalı olmaması koşuluyla dersin zorunlu olabileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kendisini yüksek düzeyde dindar olarak tanımlamayanlar da, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bir kültür dersi şekliyle önemli olduğu fikrini öne çıkarmıştır.¹⁴

Bu gerekçe, bazı siyasi partiler tarafından da savunulmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) programında, dersin bir kültür dersi olarak zorunlu olması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁵ TBMM'nin 22 ve 26. Dönem genel kurul tartışmalarında da bazı milletvekilleri tarafından, dersin bir kültür dersi olarak zorunluluğu savunulmuştur.¹⁶

---

mu, ed. Mehmet Yazıcı, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 152; Muhammed Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 365-369.

¹² Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim-Bir-Sen), *Gecikmiş Bir Reform: Müfredatın Demokratikleşmesi*, (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2017), 112.

¹³ Yakup Keskin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Değer Eğitimi ve DKAB Derslerinin Zorunluluğu (Samsun Örneği)", *Milli Eğitim* 203 (2014), 235; Benzer gerekçeyi vurgulayan araştırmalar için bkz. Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi* (2003-2006), 91, 92 ve 129; "Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğretmenler Ne Düşünüyor?", *Öğretmenler, Öğrenciler, Veliler ve STK'lar Açısından Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Rolü* ed. Sevgi Özçelik (İstanbul: Yurttaşlık Derneği, 2016), 67.

¹⁴ Özge Genç vd., *Eğitimde Çoğulculuk ve İnanç Özgürlüğü: Yetişkinlerin ve Çocukların Gözünden Okullarda Din Dersleri ve Dinin Görünümleri*, (İstanbul: PODEM Yayınları, 2017), 28.

¹⁵ *Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, (Ankara, 2002), s. 77; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Türkay Nuri Tok, "Türkiye'de Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri ve Siyasaları", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 18/2 (2012), 296-297.

¹⁶ TBMM genel kurulunda bu görüşü savunan milletvekilleri; 22. Dönemde Ak Parti İstanbul milletvekili Tayyar Altıkulaç, İzmir milletvekili Mehmet Aydın ve 26. Dönemde Ak Parti Sivas milletvekili İsmet Yılmaz'dır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "Türkiye Büyük Millet Meclisi" (Erişim 14 Mart 2019).

Dersin zorunluluğunu bir kültür dersi olması yönüyle savunanlar, konuyla ilgili bazı alt gerekçeler ortaya koymuştur. Bu alt gerekçelerin birincisinde okul vurgusu yapılarak, örgün eğitimin bireylerin kültürlenmesine olan katkısı ifade edilmiştir. Bu gerekçeye göre dinî kültür, kültür aktarımını sağlayan okulda elde edilebilir. Dolayısıyla bir kültür dersi olarak kurgulanan din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, dinî kültürün aktarılmasına vasıta olmaktadır ve zorunlu olarak devam etmelidir. Zira okul, diğer işlevlerinin yanı sıra, öğrencileri hayatta yer alan tüm gerçekler hususunda bilgilendirme gibi bir fonksiyona sahiptir. Bu gerçeklerin en önemlilerinden birisi ise dindir.¹⁷

Anayasada yapılabilecek yeni düzenlemeler çerçevesinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunluluğunu savunanlar da, dersle ilgili bu alt gerekçeyi destekleyerek görüşlerini şöyle vurgulamıştır: “Toplumda yetişen bireylerin dini inançları tanınmaları ve konuyla ilgili ortak bir kültüre sahip olmaları elzemdir. Bu amaçla okullarda okutulan din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, belirli bir mezhep veya dini değil tüm inançları tanıtmayı esas almaktadır. Dolayısıyla, diğer derslerin zorunluluğu tartışılmadığı gibi bu dersin zorunluluğu da tartışılmamalıdır.”¹⁸

Konuyla ilgili diğer bir alt gerekçe, hukukî bağlamda ortaya konulmuştur. Bu gerekçeye göre, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin mevcut zorunlu statüsüyle ilgili tartışmaları bitirmek için; dersin içeriğinin bütünüyle bir kültür dersi olarak tanzim edilmesi gerekmektedir. Zira konuyla ilgili hukukî ihtilaflar, dersin bir kültür dersi olarak kurgulanmadığı iddiasından neşet etmektedir. Avrupa Birliği bağlamında Türkiye’nin din eğitimi politikalarını inceleyen bir çalışmaya göre dersin zorunlu statüsü, hem ulusal hem de uluslararası hukuk açısından bir problem teşkil etmemektedir. Dolayısıyla zorunlu olan dersin statüsü, aynı şekilde devam etmelidir. Dersin içeriği ise, tüm dinler hakkında temel bilgilere yer verecek biçimde değiştirilmelidir. Zira bu ders, bir dinî kültür dersidir.¹⁹

Konuyla ilgili bir çalışmada anayasa vurgusu yapılarak, dersin hukukî bağlamı öne çıkarılmış ve bu alt gerekçe desteklenmiştir. Bu çalışmada öne sürülen görüşe göre, Anayasada din eğitimi ve öğretimi ayrı ayrı yer almış-

¹⁷ *Okulda Din Eğitimi ve Öğretimi: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Durum Değerlendirmesi Çalıştayı*, ed. Recep Kılıç (Ankara: Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı, 2009), 154 ve 158; Benzer bir görüş için bkz. Sönmez Kutlu, “Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Öğretimi Mümkün mü?”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, ed. M. Saffet Sarıkaya vd. (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 103.

¹⁸ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu - M. Fatih Genç, “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Zorunlu Din Dersleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 19.

¹⁹ Turan, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları*, 295.

tır. Bu kapsamda nesnel bilgi vermeye odaklanan din öğretiminin, zorunlu olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersi çerçevesinde yapılması kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla bu dersi öğretim özelliğine uygun hale getirmek için yapılması gereken, mevcut statüsünü lağvetmek yerine dersin zorunluluğunu koruyarak müfredatını bir kültür dersi biçiminde düzenlemektir.²⁰ Ensar Vakfı tarafından aynı vurguyla hazırlanan raporda da, dersin Anayasadaki tanımına uygun olarak bir kültür dersi formatına sahip olması gerektiği ifade edilmiştir.²¹

Konuyla ilgili bir diğer alt gerekçe, Alevilik bağlamında savunulmuştur. Buna göre din kültürü ve ahlak bilgisi dersi bir kültür dersidir. Dolayısıyla bu ders, ancak içeriğinde Aleviliğe de yer vererek bir kültür dersi özelliğini kazanabilir. Sonuç olarak, bu ders kaldırılmamalıdır. Dersin içeriği, Aleviliği de kapsayacak biçimde bazı değişikliklere tabi tutulmalıdır. Böylece bir kültür aktarımı içeriğine sahip olan ders, zorunlu statüde devam etmelidir.²²

Alevilikle ilgili bu alt gerekçe, bazı araştırmalarda da savunulmuştur. Alevilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine bakışlarını Erzincan ili örneklemesinde inceleyen bir araştırmada, dersin statüsü gündeme gelmiştir. Araştırmada, dersin bir kültür dersi olarak Aleviliğe de yer vermesi ve böylece ülkenin tüm vatandaşlarına zorunlu kılınması gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır.²³ Bu alt gerekçe, Alevi Çalıştaylarında da öne çıkmıştır. Dördüncü Alevi Çalıştayında, dersin bir kültür dersi olarak zorunlu olması gerektiği düşüncesi; Alevilik bağlamında vurgulanmıştır.²⁴

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunluluğuyla ilgili savunulan ikinci gerekçe, dersin zorunluluğunun ülkemizin din eğitimi tecrübesinin bir neticesi olmasıdır. Şu ifadeler bu görüşü savunanların temel yaklaşımını ortaya koymaktadır: “Ülkemizin zorunlu din kültürü dersi anlayışı, önemli

²⁰ Davut Okçu, “Türk Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Zorunluluğu Sorunu”, *Uluslararası Eğitim Felsefesi Kongresi: Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu*, ed. Halil Rahman Acar (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2009), 224; Benzer bir görüş için bkz. Yüksel Metin, “Zorunlu Din Dersi Sorunu ve Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, ed. M. Saffet Sankaya vd. (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 185-186.

²¹ Ensar Vakfı, *4+4+4 Eğitim Sistemi Yeni Anayasada Dini Kurumlar Din Eğitimi ve Öğretimi İsteğe Bağlı Din Eğitimi*, (İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2012), 31; Konuyla ilgili MÜSİAD’ın benzer görüşleri için bkz. Şükrü Karatepe, *Yeni Bir Anayasa İçin Görüş ve Öneriler* (İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 2008), 13.

²² Turan, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları*, 269; Benzer bir görüş için bkz. Metin Tarhan, “Alevi Bektaşî Toplumunun Hukuki Niteliği”, *I. Uluslararası Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu*, ed. Osman Eğri vd. (Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2010), 2/768.

²³ Osman Taştekin - Mesut İnan, *Alevi Gözüyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: (Erzincan Örneği)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 191 ve 201.

²⁴ T.C. Devlet Bakanlığı, *4. Alevi Çalıştayı* (Ankara, 2009), 88-90.

bir tarihsel tecrübenin ürünüdür. Dolayısıyla bugün yapılması gereken dersin statüsünü tartışmak yerine, dersi zorunlu olarak daha da geliştirmenin yollarını araştırmak olmalıdır.”²⁵

Dersin zorunluluğunu tarihsel tecrübe gerekçesiyle savunanlar, konuyla ilgili bir alt gerekçe daha ortaya koymuştur. Bu alt gerekçeye göre dersin mevcut zorunlu statüsünden vazgeçmek, meseleye dair olumlu durumdan geriye gidişe yol açacak yanlış bir adımdır. Zira zorunlu din kültürü dersi anlayışı, geçmişte konuyla ilgili çeşitli uygulamaların ortaya çıkardığı eksikleri ortadan kaldıran önemli bir kazanımdır. Bu bakımdan dersin zorunluluğu, önceki dönemdeki uygulamalara göre daha iyi bir statüyü ifade etmektedir. Bu anlamda dersi zorunlu olmaktan çıkarmak, din öğretimi konusunda geriye gidişe neden olacak hatalı bir adımdır.²⁶ Ensar Vakfı Anayasada din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin yerine dair hazırladığı raporunda, dersin her vatandaşa zorunlu statüde okutulması gerektiğini savunmuştur. Rapora göre bir kısım öğrencilerin dersten muaf tutulması, Türkiye’nin 1982’den beri uyguladığı tecrübeyi geriye götürecek yanlış bir anlayıştır ve ülkemizin konuyla ilgili tarihsel tecrübesine aykırı bir durumdur.²⁷

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunluluğuyla ilgili savunulan üçüncü gerekçe, ders sayesinde toplumsal birlik ve bütünlüğün tesis edilmesidir. Şu ifadeler bu görüşü savunanların temel yaklaşımını ortaya koymaktadır: “Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin hem Müslüman hem gayrimüslim tüm öğrenciler için zorunlu olması gerekmektedir. Zira bu ders, ülkedeki tüm inançlara yönelik bilgi vermekte ve bu sayede ülke vatandaşlarının birbirine olumlu şekilde yaklaşmasını sağlayarak toplumsal birlik ve bütünlüğe hizmet etmektedir.”²⁸

²⁵ Cemal Tosun, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Laiklik ve Din Öğretimi Tecrübesi”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, ed. İkrım Çınar - Hakan Atılgan (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2005), 168-169; Benzer görüşler için bkz. Ayşe Demirel, *Yazılı ve Görsel Medya ile İnternette Alevilik Meselesinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (2000 Sonrası)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 96; Mustafa Önder, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Temelleri Üzerine”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013), 37; Muhammed Esat Altıntaş, *Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri*, (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2019), 129.

²⁶ Arslan - Ocakoğlu, “Röportaj, Prof. Dr. İsmail Kara”, 48; Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 365-369.

²⁷ “Yeni Anayasa Taslağı ve Türkiye’de Din Eğitimi Meselesi Hakkında Ensar Vakfı’nın Görüşü”, *DEM Dergi* 1/2(Ekim, Kasım, Aralık 2007), 50-52; Konuyla ilgili benzer bir görüş için bkz. Değerler Eğitimi Merkezi (DEM), *4+4+4 Eğitim Sistemi Yeni Anayasada Dini Kurumlar Din Eğitimi ve Öğretimi İsteğe Bağlı Din Eğitimi*, (İstanbul, DEM Yayınları, 2012), 16.

²⁸ İlhan Yıldız, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu Mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli Mi Olmalı?”, *TÜBAV Bilim Dergisi* 2/2 (2009), s.250 ve 254; Benzer bir görüş için bkz. Yıldız Kızılabdullah - Tuğrul Yürük, “Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye’deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi*

Bu gerekçe çeşitli platformlarda savunulmuştur. Gerekçeye sivil toplum kanadından destek veren MÜSİAD, 2011 yılında hazırladığı anayasa taslağında din eğitimi meselesine değinmiştir. Bu taslakta, toplumda dinî hoşgörü ve farklı inançlara saygının yerleşmesi amacıyla dersin zorunlu olması gerektiği fikri savunulmuştur.²⁹ Gerekçeye siyaset kurumu kanadından destek veren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), parti programında din kültürü ve ahlak bilgisi dersine ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. Bu görüşlerde, dersin milli kaynaşmaya vesile olması nedeniyle okullarda zorunlu olarak yer almasının önemi vurgulanmıştır.³⁰ Gerekçe, konuyla ilgili araştırmalarda da karşımıza çıkmaktadır. Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin dersin statüsüyle ilgili görüşlerini inceleyen bir araştırmada, dersin toplumsal bütünlüğe katkı sağladığı için zorunlu olması gerektiği ifade edilmiştir.³¹

Dersin zorunluluğunu toplumsal birliktelik gerekçesiyle savunanlar, konuyla ilgili bazı alt gerekçeler ortaya koymuştur. Bu alt gerekçelerden birisi, dersin zorunlu olmaması durumunda dersi seçen ve seçmeyenler arasında bir ayrışma gerçekleşeceği; bunun da toplumsal anlamda zararlara yol açacağı fikrine dayanmaktadır. Bu gerekçeye göre ilgili husus, dersin zorunlu olmadığı 1982 öncesi dönemde örnekleri bolca bulunabilecek uygunsuz bir durumdur. Dolayısıyla ders, zorunlu olmaya devam etmelidir.³² 2003-2006 döneminde gazetelerdeki din kültürü ve ahlak bilgisi tartışmalarını inceleyen bir araştırmanın bulgularına göre de dersin zorunluluğunu savunanlar, toplumsal karışıklıkların önüne geçme alt gerekçesine dayanarak zorunlu statünün devam etmesi gerektiğini belirtmiştir.³³

Konuyla ilgili bir diğer alt gerekçe, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin toplumdaki farklı inanç gruplarının ortak bir anlayış geliştirmesini sağlamaya hizmet ettiği fikrine dayanmaktadır. Ülkemizin zorunlu din öğretimi sürecini değerlendiren bir çalışmaya göre, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bu statüsü aynen devam etmelidir. Zira kültürel bir bilgilen-dirmeyi esas alan bu dersin zorunlu olarak okutulması, toplumdaki farklı

Temelleri Sempozyumu, (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları 2009), 139; Yürük, "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü İle İlgili Tartışma ve Öneriler", 252.

²⁹ Abdurrahman Eren, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi* (İstanbul: MÜSİAD Yayınları 2011), 70.

³⁰ Tok, "Türkiye'de Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri", 296-297.

³¹ Keskin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Değer Eğitimi", 235.

³² Mevlüt Uyanık, "Okullarda İsteğe Bağlı Din Öğretimi Tartışmasına Felsefi Bir Katkı", *Türkiye'de Okullarda Din Öğretimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2009), s.388-390; Benzer bir görüş için bkz. Aşkoğlu - Genç, "Yeni Anayasa Tartışmaları", 19.

³³ Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi*(2003-2006), s.96.

inanç gruplarının birbirini doğru anlamasına imkân verecek önemli bir kazanımdır.³⁴

2. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ “SEÇMELİ OLMALI” GÖRÜŞÜ

Ülkemizde 2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsü ile ilgili tartışmalarda savunulan ikinci görüş, dersin seçmeli olması yönündedir. Bu görüşü savunanlara göre, dersin zorunlu olması demokratik ilkelere aykırıdır ve inançla ilgili bir dersin zorunlu tutulması; bireylerin seçme hürriyetini ihlal etmektedir. Dolayısıyla din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin seçmeli olması, demokratik ilkelere daha uygundur.

Bir sivil toplum kuruluşu olan Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Türkiye’de din eğitimine dair hazırladığı raporda; din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin Anayasada zorunlu olarak yer almasının medeni haklar açısından yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Bu raporda savunulan görüşe göre ders, seçmeli yapılmalıdır. Bu durumda dersin statüsü, demokratik değerler açısından daha uygun bir pozisyona kavuşacaktır.³⁵

Dersin seçmeli olmasını savunanlar, zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin demokratik değerlere aykırılık taşıyan bir baskı unsuru olduğuna dair fikirlerini desteklemek için bazı alt gerekçeler de ileri sürmüşlerdir. Bu alt gerekçelerden birisini destekleyen bir çalışmaya göre 1961 Anayasasının isteğe bağlı din dersi anlayışı, demokratik değerlere daha uygundur. Dolayısıyla 1961 Anayasasındaki isteğe bağlı din dersi anlayışına dönülerek din kültürü ve ahlak bilgisi dersi seçmeli olmalıdır. Zira bu anlayış, konuyla ilgili tecrübe edilmiş önemli bir kazanımdır.³⁶ Türkiye Barolar Birliği de 2007’de yayımladığı anayasa taslağında konuyla ilgili olarak, 1961 Anayasa-

³⁴ Mehmet Günaydın, “Zorunlu Din Öğretimi Meselesine Yaklaşımlar: Tarihi Sürece Bakış ve Değerlendirmeler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (Ocak-Haziran 2011), 194 ve 197.

³⁵ Aytuğ Şaşmaz vd., *Türkiye’de Din ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci* (İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi, 2011), 22-23; Benzer görüşler için bkz. Berke Özenç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü: Başörtüsü, Zorunlu Din Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 147; Yasin Aktay vd., *Türkiye’de Ortak Bir Kimlik Olarak Ötekilik* (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2010), 261-262; Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi*(2003-2006), 101, 104 ve 106-107; Demirel, *Yazılı ve Görsel Medya ile İnternette Alevilik*, 78- 80; Kerem Altıparmak, *Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Kararının Uygulanması: İzleme Raporu* (Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu, 2013), 17; Ziya Meral, *Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi: Ders Kitaplarına Yönelik İnceleme ve Değerlendirme* (ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu, 2015), 21-22; “Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğretmenler Ne Düşünüyor?”, 64.

³⁶ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku* (Ankara: İmge Kitabevi,2002), 367.

sındaki duruma dönüş yapılması alt gerekçesini savunmuş ve dersin seçmeli olmasına dair bir madde teklif etmiştir.³⁷

2011 yılında Meclis Anayasa komisyonu tarafından hazırlanan anayasa taslağında da din kültürü ve ahlak bilgisi dersi 'seçmeli' olarak yer almıştır. Taslağın konuyla ilgili maddesine, Ak Parti ve MHP muhalefet şerhi koyarak dersin zorunlu olmasını talep etmiştir. Komisyonun diğer iki partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise, dersin seçmeli olmasını savunmuştur. Söz konusu taslakta CHP ve BDP, derse dair görüşlerinde, 1961 Anayasasının seçmeli din dersi anlayışına dönülmesi alt gerekçesine vurgu yapmışlardır.³⁸

Dersin seçmeli olmasıyla ilgili bir diğer alt gerekçe, içerik olarak bütün dinler ve inanışlar hakkında nesnel olmayan bir din dersinin; farklı düşüncedeki ebeveynlerin değer dünyasıyla çatışacağı ve böyle bir dersin zorunlu olamayacağı fikrine dayanmaktadır. Bu alt gerekçe, AİHM'in ülkemizdeki din kültürü ve ahlak bilgisi dersine yönelik bakış açısını merkeze almaktadır. Ak Parti'nin 2007 yılında hazırlattığı anayasa taslağında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, zorunlu ve seçmeli olarak iki alternatif madde halinde ortaya konulmuştur. Dersin seçmeli olmasıyla ilgili maddede, ebeveynin dini ve felsefi inançlarına göre bir din eğitimi yapılması alt gerekçesi vurgulanarak; seçmeli din dersi savunulmuştur.³⁹

Dersin seçmeli olmasıyla ilgili bir diğer alt gerekçe, Alevilik bağlamında ortaya konulmuştur. Bu gerekçeye göre Alevilik, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içeriğinde Alevilerin istediği biçimde yer almamaktadır. Dolayısıyla dersin mevcut haliyle zorunlu kılınması, Alevilere baskı oluşturacağı için ders seçmeli olmalıdır. Alevilerin bu derse ilişkin algılarını Erzincan ili örnekleminde inceleyen bir araştırmaya göre, katılımcıların %70'i dersin seçmeli olmasını talep etmiştir. Araştırma kapsamında ifade edilen görüşlerin bütününe bakıldığında dersin seçmeli olması görüşü, Alevi inancının ders kapsamında doğru ve yeterli biçimde yer almaması alt gerekçesine dayandırılmıştır.⁴⁰ Benzer yaklaşımlar, Alevi Çalıştaylarında da savunulmuştur.⁴¹

³⁷ Türkiye Barolar Birliği(TBB), *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2007), 71.

³⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Uzlaşma Komisyonu Anayasa Taslak Metni*, 7.

³⁹ Fazıl Hüsnü Erdem - Yunus Heper, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri: Madde Karşılaştırmalı* (Ankara: SETA Yayınları, 2011), 106.

⁴⁰ Taştekin - İnan, *Alevi Gözüyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, 48-54,193 ve 200.

⁴¹ 4. *Alevi Çalıştayı*, 95; Benzer görüşler için bkz. Nurullah Bora, *Çoğulculuk Açısından Alevilere Göre Din Eğitimi ve Öğretimi*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 72-74; İlhami Ünal, *Alevilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinden Beklentileri*(Ankara Örneği), (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 87.

3. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ “ÖRGÜN EĞİTİMDE HİÇ YER ALMAMALI” GÖRÜŞÜ

Ülkemizde 2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsü ile ilgili tartışmalarda savunulan üçüncü görüş, dersin örgün eğitimde hiçbir şekilde yer almaması yönündedir. Bu görüşün gerekçeleri arasında din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması gerektiği, bu eğitimin bir vicdan meselesi olduğu, dersin laikliğe, Atatürkçülüğe, temel insan haklarına ve çocukların bilişsel gelişimine aykırılığı gibi hususlar sayılmıştır.

Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin örgün eğitimde yer almamasına dair ilk gerekçe, din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması fikrine dayanmaktadır. Buna göre devlet, din eğitiminde aktör veya taraf olmamalıdır. Bireyler din eğitimini, kendi istekleri doğrultusunda belirlediği sivil toplum kuruluşlarından almalıdır. Din ve vicdan özgürlüğünü ele alan bir çalışmada, okullarda hiçbir şekilde din dersinin yer almaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşıma göre devlet, din eğitimi ve öğretiminde aktör değildir. Din eğitimi, sivil toplum kuruluşlarına bırakılması gereken bir konudur.⁴² Türkiye’deki ateist çevrelerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersine ilişkin görüşlerini inceleyen bir araştırmaya göre bu çevreler, dersin örgün eğitimde yer almaması gerektiğini savunmakta ve fikirlerine bir gerekçe olarak da; din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması düşüncesini ileri sürmektedirler.⁴³

Dersin örgün eğitimde yer almamasına dair ikinci gerekçe, bu dersin laikliğe aykırı olduğu fikrine dayanmaktadır. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf olma meselesini değerlendiren bir çalışmada bu dersin laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle, örgün eğitimden tamamen kaldırılması fikri üzerinde durulmuştur.⁴⁴ Konuyla ilgili olarak basında Alevilikle ilgili çıkan

⁴² Bilal Sambur, “Yeni Anayasada Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi” *Liberal Düşünce* 17/66 (2012), 97-98.

⁴³ Altıntaş, *Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri*, 96-97; Benzer görüşler için bkz. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), *Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasamızın Beş Temel Boyutu* (TÜSİAD: İstanbul, 2011), 25-26; Bahattin Akşit vd., *Türkiye’de Dindarlık: Muhafazakarlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 399.

⁴⁴ Özge Demir, *Laiklik İlkesi Bağlamında Türkiye’de Zorunlu Din Dersi ve Muafiyet Sistemi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 126; Benzer görüşler için bkz. Recep Kaymakcan, “Alevilik Üzerinden Din Dersini Tartışmak”, *Dem Dergi* 2/6 (Mart-Ağustos 2009), 66-71; Ebru Uzpeder - Sevgi Özçelik - Emel Kurma, *Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri*, (İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2010), 36; Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi* (2003-2006), 40-41, 57 ve 66; Altıntaş, *Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri*, 90-91.

yazılara dayanan bir araştırmada, dersin örgün eğitimden tamamen kaldırılması gerektiği fikri; dersin laikliğe aykırı olduğu düşüncesine dayandırılmıştır.⁴⁵ Halkların Demokratik Partisi (HDP) de parti programında, dersin laikliğe aykırı olduğunu savunarak; örgün eğitimden tamamen kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶

Dersin örgün eğitimde yer almamasına dair üçüncü gerekçe, din eğitiminin bireylerin tercihine bırakılması gereken vicdani bir mesele olduğu fikrine dayanmaktadır. Konuyla ilgili raporunda Eğitim-Sen, demokratik toplumlarda din eğitiminin bireylerin tercihine bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Raporda, Türkiye nüfusunun çoğunluğu Müslüman olsa bile din eğitiminin bir vicdan meselesi olduğu fikri üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla bu gerekçeyle, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin örgün eğitimden kaldırılması gerektiği düşüncesi vurgulanmaktadır.⁴⁷

Dersin örgün eğitimde yer almaması gerektiğine dair dördüncü gerekçe, bu dersin Atatürkçülüğe aykırı olduğu fikrine dayanmaktadır. 2003-2006 arası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersiyle ilgili gazetelerdeki tartışmaların incelendiği bir araştırmada, dersin örgün eğitimden tamamen kaldırılması yönündeki görüşün; Atatürkçülüğe aykırılık gerekçesine dayandırıldığı tespit edilmiştir.⁴⁸

Dersin örgün eğitimde yer almaması gerektiğine dair beşinci gerekçe, bu dersin temel insan haklarına aykırı olduğu fikrine dayanmaktadır. Türkiye'deki ateist çevrelerin derse ilişkin görüşlerini inceleyen bir araştırmaya göre bu çevreler, dersin örgün eğitimde yer almaması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncelerine bir gerekçe olarak da, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin bizzat zorunlu bir ders olarak okullarda yer almasının; insan hak ve özgürlüklerine aykırı olduğu fikrini öne sürmektedirler. Zira onlara göre, herkesin kendi iç dünyasını ilgilendiren inançla ilgili bir dersin zorunlu olması; insan hak ve özgürlüklerine aykırıdır.⁴⁹ Alevi sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen Alevi Konferansının sonuç metninde ateist çevrelerin yukarıda ifade ettiği bakış açısından yola çıkılarak, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin örgün eğitimden tamamen kaldırılması fikri savunulmuş;

⁴⁵ Demirel, Yazılı ve Görsel Medya ile İnternette Alevilik, 85-90.

⁴⁶ HDP, Halkların Demokratik Partisi, "HDP", (Erişim: 15 Mart 2019).

⁴⁷ Erkan Aydoğanoglu, *Eğitimde AKP'nin 10 Yılı* (Ankara: Eğitim-Sen Yayınları, 2012), 54-57.

⁴⁸ Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi* (2003-2006), s.53.

⁴⁹ Altıntaş, *Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri*, s.61-66.

buna gerekçe olarak da dersin inanç özgürlüğüne aykırı olduğu ve temel insan haklarını ihlal ettiği düşüncesi üzerinde durulmuştur.⁵⁰

Dersin örgün eğitimde yer almaması gerektiğine dair altıncı gerekçe, bu dersin soyut içeriği nedeniyle çocukların bilişsel gelişimi açısından uygun olmadığı fikrine dayanmaktadır. Din eğitimi pedagojik açıdan değerlendirilen bir çalışmada erken yaştan itibaren alınan din eğitiminin, çocukların bilişsel gelişimi açısından sakıncalı sonuçlar doğurabildiği fikri savunulmuştur. Bu yaklaşıma göre, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde soyut kavramlar yer almaktadır ve bu husus; çocuğun hayal gücü ve özgür düşüncesine engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ders, örgün eğitimden tamamen kaldırılmalıdır.⁵¹

SONUÇ

2002 sonrası dönemde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin örgün eğitimdeki statüsü, üç görüş çerçevesinde tartışılmıştır. Meseleye dair savunulan en yaygın görüş, dersin zorunlu olması gerektiği yönündedir. Bu görüşü savunanlar; dersin bir kültür dersi olduğu, dersin Türkiye’nin din eğitimi tecrübesinin bir sonucu olarak zorunlu kılındığı ve bu dersin toplumsal bütünlüğü sağlanmasında önemli bir etkisi olduğu üzerinde durmuşlardır.

Meseleyle ilgili ikinci görüş, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin seçmeli olması gerektiği yönündedir. Bu görüş sahipleri, din eğitimiyle ilgili bir dersin zorunlu olmasının; demokratik ilkelerle ve dolayısıyla insan haklarıyla bağdaşmadığını savunmuşlardır.

Meseleyle ilgili üçüncü görüş ise, din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin örgün eğitimden tamamen kaldırılması gerektiği yönündedir. Bu görüşü savunanlar; din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması gereken vicdani bir konu olduğunu, bu dersin örgün eğitimde yer almasının laikliğe, Atatürkçülüğe, temel insan haklarına ve çocukların bilişsel gelişimine aykırı bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

⁵⁰ Çağdaş, *Bilimsel ve Laik Bir Eğitim İçin Zorunlu Din Dersine Hayır*, Alevi Bektaşî Federasyonu (ABF), 2005 akt. Kaymakcan, Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler, *EKEV Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 25; Benzer görüşler için bkz. Diler, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi*(2003-2006), s.57-58.

⁵¹ Mesude Atay, “Din Eğitiminin Pedagoji ve Çocuk Hakları Açısından Değerlendirilmesi”, *Türkiye’de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devlele Karşılaştığı Yer*, (ed.) Sevgi Özçelik (İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2015), 40-41; Benzer fikirler için bkz. Şakir Keçeli, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Kaldırılmalıdır”, *Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı*, ed. M. Saffet Sankaya vd. (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 88-90; Demir, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında*, 151; Altıntaş, *Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri*, s.103-104.

Dönem içerisinde konuyla ilgili gerçekleştirilen tartışmalara bir bütün olarak bakıldığında, dersin statüsüne dair savunulan zorunluluk fikrinin; ülkemizin koşulları ve din eğitimi tecrübesi açısından daha uygun olduğu görülmektedir. Zira din dersleri, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren farklı uygulamalarla gündemde olmuş hassas bir konudur. Bu farklı uygulamaların sonuçları çok yönlü olarak değerlendirilmiş, bu bağlamda meselenin ilgilileriyle görüşülmüş, bilimsel toplantılar yapılmış, raporlar hazırlanmış ve neticede 1982 Anayasasının 24. Maddesiyle bu dersin ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alacağı hükme bağlanmıştır.

Aslında din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin statüsüyle ilgili tartışmalar, Anayasada yer alan ilgili maddenin gereğinin uygulamaya tam olarak yansımamasından kaynaklanmıştır. Çünkü dersi zorunlu kılan Anayasa maddesi, bu dersi din ve ahlakla ilgili kültür edindirme dersi olarak düzenlemekte; bunun dışındaki din eğitimi ve öğretiminin isteğe bağlı bir hak olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Anayasada vurgulanan isteğe bağlı din eğitimi örgün eğitimde, maddenin yürürlüğe girmesinden ancak otuz sene sonra hayata geçirilebilmiştir. Günümüzde örgün eğitimde isteğe bağlı din eğitimi imkânı olduğuna göre din kültürü ve ahlak bilgisi dersi; Anayasadaki yaklaşım, konuyla ilgili tartışmalar ile iç ve dış hukukta verilen mahkeme kararları da göz önüne alınarak gerekli program geliştirme süreçleriyle birlikte bir kültür dersi olarak zorunlu statüde verilmeye devam edilmelidir. Bu tutum, dersle ilgili tartışmaları bitirebilecek önemli bir adım olarak gözükmektedir. Ancak gerek kültür dersi olarak okutulan zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, gerekse seçmeli olarak okutulan din eğitimi dersleri; Anayasanın da gereği olarak ilkokul 1. sınıftan itibaren ilk ve orta öğretim programlarında yer almalıdır.

Dersin seçmeli olması veya örgün eğitimden tamamen kaldırılması yönündeki görüşlerin gerekçelerini değerlendirmek gerekirse, bu gerekçelerin bir kısmı yukarıda ifade ettiğimiz düzenlemeyle birlikte ortadan kalkmış olacaktır. Zira içeriği farklı dinler, inanışlar ve ahlak anlayışlarıyla ilgili nesnel bir içeriğe kavuşacak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi; insan hakları, demokratik ilkeler ve bireylerin vicdani seçimleri açısından yapılan itirazlara muhatap olmayarak bir kültür dersi formuna kavuşacaktır. Zaten dersle ilgili iç ve dış hukuktaki davalarda da, dersin statüsünden ziyade içeriğine

itiraz edilmiştir. Bu davalarda verilen kararlarda, içerik olarak nesnel olan bir din dersinin zorunlu kılınabileceği vurgulanmıştır.⁵²

Din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılmasına dayanan gerekçe de bu çerçevede düşünülmelidir. Çünkü içeriği bireylere nesnel bir din kültürü aktarımı haline getirilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, herhangi bir dinin müntesiplerine değil tüm vatandaşlara yönelik bir ders olacaktır. Ayrıca günümüzde isteğe bağlı din eğitiminin seçmeli din dersleriyle hayata geçirilmesiyle, din eğitiminin sivil toplum kuruluşlarına bırakılması gibi bir gerekçeyle; din kültürü ve ahlak bilgisi dersini örgün eğitimden kaldırmayı savunmanın bir geçerliliği kalmamıştır. Zira bu dersin içeriği nesnel hale getirildiğinde ders, bir kültür dersi haline gelmiş olacaktır. Daha fazla din eğitimi almak isteyenler için de seçmeli din dersleri devreye gireceği için, din eğitimi bütünüyle sivil toplum kuruluşlarına bırakmaya ihtiyaç kalmayacaktır. Bu durumda sivil toplum kuruluşları, devletin verdiği din eğitimi yanında isteyen vatandaşlar için devletin gözetimi ve denetiminde ayrıca bir imkân olarak faaliyetlerine devam edebilirler.

Dersin, laiklik ve Atatürkçülüğe aykırılık teşkil ettiği yönündeki görüşlerin sağlam dayanaklardan yoksun olduğu görülmektedir. Zira laiklik, tüm inançlara eşit düzeyde yaklaşan bir düşünce biçimidir. Bu durumda içeriği nesnel bir kültür dersi haline gelen din kültürü ve ahlak bilgisi dersi de, laiklikle çelişen bir ders olarak anlaşılacaktır. Ayrıca Atatürk’ün sağlıklı bir din eğitiminin önemine ve bunun okulda verilmesi gerektiğine dair beyanları vardır.⁵³

Son olarak dersin çocukların bilişsel gelişime uygun olmadığı iddiasına dayanan gerekçeyi değerlendirmek gerekirse; bilakis dinle ilgili konular, çocukların erken yaşlardan itibaren merak ettiği varoluşsal meselelerdir. Bu husus, dünyada ve ülkemizde çocukluk dönemi dinî gelişimle ilgili yapılan birçok araştırmanın sonuçlarına dayanan bilimsel bir gerçekliktir.⁵⁴ Dolayısıyla

⁵² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Zengin, “AİHM’İN Hasan ve Eylem Zengin-Türkiye Kararının Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2011), 41-67.

⁵³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halis Ayhan, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2(2000), 5-27.

⁵⁴ Konuyla ilgili yapılan araştırmalar için bkz. Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi(7-12 Yaş)*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987); Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990); Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda(5-6 Yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994); Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2004).

sıyla pedagojik ilkelere uygun olarak verilecek din kültürü ve ahlak öğretimi, çocukların bilişsel gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı. Ankara, 2002.
- Akşit, Bahattin vd.. Türkiye’de Dindarlık : Muhafazakarlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Aktay, Yasin vd. Türkiye’de Ortak Bir Kimlik Olarak Ötekilik. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2010.
- Akyüz, İsmail. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Din Politikaları(Recep Tayyip Erdoğan Dönemi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Altıntaş, Muhammed Esat. Ateist Çevrelere Göre Z/Sorunlu Din Dersleri. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2019.
- Altıparmak, Kerem. Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Kararının Uygulanması: İzleme Raporu. Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu, 2013.
- Arslan, Z. Şeyma. “Röportaj, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu: Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kurulması ve Din Öğretiminin Okullarda Verilmesi Cumhuriyet’in Önemli Kazanımlarıdır.”. Dem Dergi 1/2 (Ekim, Kasım, Aralık 2007). 30-35.
- Arslan, Z. Şeyma - Ocakoğlu, Ömer Faruk. “Röportaj, Prof. Dr. İsmail Kara: Türkiye’de Din Eğitimi Yoktur Diyen Bir Tartışma Başlatmamız Lazım”. DEM Dergi 1/2 (Ekim, Kasım, Aralık 2007). 42-49.
- Arslantürk, Zeki. Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 5. Basım, 2001.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar - Genç, M. Fatih. “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Zorunlu Din Dersleri”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/2 (2012). 7-20.
- Aşlamacı, İbrahim. “Din Eğitimi Politika ve Uygulamalarında Ak Parti’nin 15 Yılı”. Ak Parti’nin 15 Yılı: Toplum, (ed.) İsmail Çağlar - Ali Aslan. 181-209. İstanbul: SETA Yayınları, 2017.
- Aşlamacı, İbrahim. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Çoğulculuk Açısından Değerlendirilmesi”. Hikmet Yurdu, 6/12 (2013), 267-282.
- Atay, Mesude. “Din Eğitiminin Pedagoji ve Çocuk Hakları Açısından Değerlendirilmesi”. Türkiye’de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer. (ed.) Sevgi Özçelik.33-43. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2015.
- Aydanoğlu, Erkan. Eğitimde AKP’nin 10 Yılı, Ankara: Eğitim-Sen Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Aydın, Muhammed Şevki. Din Eğitimi Bilimi. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Ayhan, Halis. “Din Eğitim ve Öğretimi: 21. Yüzyılda Beklentiler”. 21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi. (ed.) Orhan Oğuz vd.. 227-254. İstanbul: DEM Yayınları, 2.Basım, 2004.
- Ayhan, Halis. “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış: Atatürk’ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/2 (2000). 5-27.
- Ayhan, Halis. Türkiye’de Din Eğitimi. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.

- Birsen, Hasan. Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi Din Eğitimi Uygulamaları(2002-2018). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bora, Nurullah. Çoğulculuk Açısından Alevilere Göre Din Eğitimi ve Öğretimi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çağdaş, Bilimsel ve Laik Bir Eğitim İçin Zorunlu Din Dersine Hayır. Alevi Bektaşî Federasyonu(ABF), 2005 akt. Kaymakcan, Recep. “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”. EKEV Akademi Dergisi 10/27 (2006), 21-36.
- Demir, Özge. Laiklik İlkesi Bağlamında Türkiye’de Zorunlu Din Dersi ve Muafiyet Sistemi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Demirel, Ayşe. Yazılı ve Görsel Medya ile İnternette Alevilik Meselesinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi (2000 Sonrası). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Diler, Ramazan. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Gazetelerdeki Tartışmaların Değerlendirilmesi (2003-2006). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Eğitimciler Birliği Sendikası(Eğitim-Bir-Sen), Gecikmiş Bir Reform: Müfredatın Demokratikleşmesi. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2017.
- Ensar Vakfı, 4+4+4 Eğitim Sistemi Yeni Anayasada Dini Kurumlar Din Eğitimi ve Öğretimi İsteğe Bağlı Din Eğitimi. İstanbul: Ensar Vakfı Yayınları, 2012.
- Erdem, Fazıl Hüsnü - Heper, Yunus. Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri: Madde Karşılaştırmalı. Ankara: SETA Yayınları, 2011.
- Eren, Abdurrahman. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi. İstanbul: MÜSİAD Yayınları 2011.
- Genç, Özge vd. Eğitimde Çoğulculuk ve İnanç Özgürlüğü: Yetişkinlerin ve Çocukların Gözünden Okullarda Din Dersleri ve Dinin Görünümleri. İstanbul: PO-DEM Yayınları, 2017.
- Gümüšoğlu, Dursun. “Alevilerin Örgün Eğitimi”. Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı. (ed.) M. Saffet Sarıkaya vd. 79-82. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Günaydın, Mehmet. “Zorunlu Din Öğretimi Meselesine Yaklaşımlar: Tarihi Sürece Bakış ve Değerlendirmeler”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/17 (Ocak-Haziran 2011).163-203.
- HDP, Halkların Demokratik Partisi. “HDP”. Erişim 15 Mart 2019. <https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8>
- Kaboğlu, İbrahim Ö. Özgürlükler Hukuku. Ankara: İmge Kitabevi, 6. Basım, 2002.
- Karasar, Niyazi. Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık, 17. Basım, 2007.
- Karatepe, Şükrü. Yeni Bir Anayasa İçin Görüş ve Öneriler. İstanbul: MÜSİAD Yayınları, 2008.
- Kaymakcan, Recep. “Alevilik Üzerinden Din Dersini Tartışmak”. DEM Dergi 2/6 (Mart-Ağustos 2009). 66-71.
- Keçeli, Şakir. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Kaldırılmalıdır”. Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı, (ed.) M. Saffet Sarıkaya vd. 88-98 (Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009).

- Keskin, Yakup. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Değer Eğitimi ve DKAB Derslerinin Zorunluluğu(Samsun Örneği)". Milli Eğitim 203 (2014), 225-249.
- Keskiner, Emine. "Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38/1 (2010), 5-24.
- Kızılabdullah, Yıldız - Yürük, Tuğrul. "Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme". Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri Sempozyumu. 124-143. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları 2009.
- Konuk, Yurdagül. Okul Öncesi Çocuklarda(5-6 Yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Kutlu, Sönmez. "Laik Örgün Eğitim Sisteminde Doktrin Merkezli Çoğulcu Din Öğretimi Mümkün mü?". Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı. (ed.) M. Saffet Sarıkaya vd.99-112. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Meral, Ziya. Türkiye'de Zorunlu Din Eğitimi: Ders Kitaplarına Yönelik İnceleme ve Değerlendirme. ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu, 2015.
- Metin, Yüksel. "Zorunlu Din Dersi Sorunu ve Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi". Günümüz Aleviliğinde Eğitim Çalıştayı, (ed.) M. Saffet Sarıkaya vd. 163-186. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- Okçu, Davut. "Türk Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Zorunluluğu Sorunu". Uluslararası Eğitim Felsefesi Kongresi: Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu. (ed.) Halil Rahman Acar. 215-226. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2009.
- Okulda Din Eğitimi ve Öğretimi: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi İle İlgili Durum Değerlendirmesi Çalıştayı, (ed.) Recep Kılıç. Ankara: Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı, 2009.
- Onat, Hasan. "Din Alanında Doğru Bilgi Sahibi Olmanın Gerekliliği ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri". Eğitime Bakış 1/4 (Ekim, Kasım, Aralık 2005).15-20.
- Önder, Mustafa. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Temelleri Üzerine". Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/1 (2013), 24-40.
- Özenç, Berke. "AİHM ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 66/2 (2008). 191-226.
- Özenç, Berke. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü: Başörtüsü, Zorunlu Din Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Özeri, Zeynep Nezahat. Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Sambur, Bilal. "Yeni Anayasada Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi". Liberal Düşünce 17/66 (2012), 93-102.
- Selçuk, Mualla. Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- Süt, Abdulnasır. "İnanç Hürriyeti Açısından Zorunlu Din Dersi". Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu, (ed.) Mehmet Yazıcı. 141-155. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Şaşmaz, Aytuğ vd.. Türkiye'de Din ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi, 2011.

- Tarhan, Metin. “Alevi Bektaşî Toplumunun Hukuki Niteliği”. I. Uluslararası Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu, (ed.) Osman Eğri vd.2/766-771. Çorum: Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2010.
- Taştekin, Osman - İnan, Mesut. Alevi Gözüyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi: (Erzincan Örneği). İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. “Türkiye Büyük Millet Meclisi”. Erişim 14 Mart 2019. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=15625&P5=B&PAGE1=50&PAGE2=&web_user_id=17452242.
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. “Türkiye Büyük Millet Meclisi”. Erişim 14 Mart 2019. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=11865&P5=B&PAGE1=26&PAGE2=&web_user_id=17452242.
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. “Türkiye Büyük Millet Meclisi”. Erişim 14 Mart 2019. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_sd.birlesim_baslangic?P4=23029&P5=H&PAGE1=109&PAGE2=&web_user_id=17452455.
- T.C. Devlet Bakanlığı. 4. Alevi Çalıştay. Ankara, 2009.
- Tok, Türkay Nuri. “Türkiye’de Siyasal Partilerin Eğitim Söylemleri ve Siyasaları”. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. 18/2 (2012), 273-312.
- Tosun, Cemal. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Laiklik ve Din Öğretimi Tecrübesi”. Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı, (ed.) İkrâm Çınar - Hakan Atılğan.142-161. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Turan, İbrahim. Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Türkiye Barolar Birliği. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 4. Basım, 2007.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Uzlaşma Komisyonu Anayasa Taslak Metni. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD). Yeni Anayasa Yuvarlak Masa Toplantıları Dizisi: Yeni Anayasanın Beş Temel Boyutu. TÜSİAD: İstanbul, 2011).
- Uyanık, Mevlüt. “Okullarda İsteğe Bağlı Din Öğretimi Tartışmasına Felsefi Bir Katkı”. Türkiye’de Okullarda Din Öğretimi. (ed.) Recep Kaymakcan vd. 379-399. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.
- Uzpeder, Ebru vd.. Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri. İstanbul: Helsinki Yurttaşlar Derneği, 2010.
- Ünal, İlhami. Alevilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinden Beklentileri (Ankara Örneği). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yavuz, Kerim. Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12 Yaş). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987.
- “Yeni Anayasa Taslağı ve Türkiye’de Din Eğitimi Meselesi Hakkında Ensar Vakfı’nın Görüşü”. Dem Dergi 1/2 (Ekim, Kasım, Aralık 2007), 50-52.
- Yıldız, İlhan. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu Mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli Mi Olmalı?”. TÜBAV Bilim Dergisi 2/2 (2009), 243-256.

- Yürük, Tuğrul. "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü İle İlgili Tartışma ve Öneriler". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 52/1 (2011), 239-254.
- Zengin, Mahmut. Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.
- Zengin, Mehmet Ali. "AİHM'İN Hasan ve Eylem Zengin-Türkiye Kararının Değerlendirilmesi", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 19/2 (2011), 41-67.
- "Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğretmenler Ne Düşünüyor?". Öğretmenler, Öğrenciler, Veliler ve STK'lar Açısından Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Rolü. (ed.) Sevgi Özçelik.63-75. İstanbul: Yurttaşlık Derneği, 2016.